

Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina

Àlex Sánchez*

Jordi Maluquer de Motes afirmava fa uns anys, al pròleg del llibre *Cien empresarios catalanes*, que «la historia contemporánea de Cataluña es, por encima de todo, la historia de sus empresas y de sus empresarios». Pot semblar una mica agosarada aquesta afirmació, però si tenim en compte que l'any 2006 Catalunya era la primera regió de la Unió Europea, entre les 350 que la integren, en la mida relativa del sector privat empresarial, i que, en relació amb Espanya, continuava sent la primera comunitat del país en nombre d'empreses, molt per davant de qualsevol altra, podem pensar que, en efecte, el factor empresarial ha estat molt important en la nostra història.¹

Esbrinar els orígens d'aquest fenomen estudiant la formació del primer empresariat industrial català és el nostre objectiu. Per això ens centrarem en un grup, els fabricants de cotó de Barcelona, i en un període, 1730-1840, que constitueixen el punt de partida de la industrialització catalana. El treball intenta respondre una sèrie de preguntes bàsiques del tipus: qui son, d'on vénen, com s'han format, de quina manera s'han organitzat i quins interessos han defensat tant en el terreny econòmic com en el polític. S'estructura en quatre grans apartats: la nòmina dels fabricants i la seva evolució al llarg del període, els seus orígens socials i geogràfics, les vies per les quals han accedit a la condició empresarial i la seva configuració com a grup social, mitjançant la creació d'organitzacions patronals.²

* Centre d'Estudis Antoni de Capmany, Universitat de Barcelona.

1. Jordi MALUQUER DE MOTES, «Pròleg», dins Francesc CABANA (coord.), *Cien empresarios catalanes*, Madrid, LID, 2006, pàg. 9.
2. La historiografia moderna sobre els fabricants de cotó de Barcelona i la burgesia industrial catalana del segle XIX arriba de fet amb els treballs de Jaume VICENS VIVES, «Coyuntura económica y reformismo burgués», *Estudios de Historia Moderna*, IV (1954), pàg. 351-391, i *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958. Posteriorment, les aportacions globals més rellevants a destacar són: Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes», *Recerques*, 4 (1974), pàg. 19-57; Àngels SOLÀ, *L'elit barcelonina a mitjan segle XIX*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 1977, 2 vol.; Miquel IZARD, *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Barcelona, Crítica, 1979; Pere MOLAS, «Las primeras etapas de la burguesía industrial catalana. Los empresarios algodóneros del siglo XVIII», dins *La burguesía mercantil en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, Cátedra, 1985, pàg. 238-246; Àlex SÁNCHEZ, *Los fabricantes de algodón de Barcelona, 1772-1839*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 1987, 3 vol.; i James THOMSON, *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona, 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62, 1994. I entre els estudis més específics, centrats sobretot en fabricants o nissages familiars: Roger ALJER, «La fàbrica d'indianes de la família Canals», *Recerques*, 4 (1974), pàg. 59-91; Roberto FERNÁNDEZ, «La burguesía barcelonesa en el siglo XVIII: la familia Gloria», dins Pedro TEDDE (dir.), *La economía española al final del Antiguo Régimen. II. Las manufacturas*, Madrid, Alianza, 1982, pàg. 1-130; Jordi NADAL, «Los Bonaplata. Tres generaciones de industriales catalanes en la España del siglo XIX», *Revista de Historia Económica*, I, 1 (1983), pàg. 79-95; Àlex SÁNCHEZ, «Los orígenes sociales de los fabricantes de indianas. La familia Rull», dins *Actes del Primer Congrés d'Història de Catalunya*, Universitat de Barcelona, I (1984), pàg. 779-787; i Roser SOLÀ, Joan Vilaregut i Albalafull, *Industrial i progressista (Barcelona, 1800-1854)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Però abans de començar, val la pena preguntar-se si és correcte situar els fabricants d'indianes del segle XVIII en els orígens de la burgesia industrial catalana. La resposta és, sens dubte, afirmativa. I ho és tant a Catalunya com a la major part dels països capdavanters de la industrialització a Europa. En especial, en aquells en què l'etapa manufacturera de la industrialització va recolzar sobre una important indústria de les indianes.³

Els fabricants d'indianes foren els primers a actuar com a grup empresarial cohesionat en defensa d'interessos inequívocament industrials. No sols perquè van crear les bases objectives (materials, econòmiques i tecnològiques) del desenvolupament d'una potent indústria manufacturera, sinó sobretot perquè van saber organitzar-se, explicitar els seus interessos i fer sentir la seva veu davant les institucions locals i estatals. Aconseguir-ho va necessitar temps. De fet, durant tota l'etapa manufacturera van estar sota el control del capital comercial i de la seva institució, la Junta de Comerç, però des del principi dels anys vuitanta van constituir un grup amb personalitat definida (si bé legalment no reconeguda) amb el qual s'havia que comptar en totes les qüestions referides a l'àmbit manufacturer. En aquest sentit, podem dir que, també des del punt de vista social, l'etapa manufacturera va contribuir al naixement de la indústria moderna, en generar un important procés d'acumulació empresarial, no únicament en forma de capitals i infraestructures, sinó també de coneixements, capacitats i estructures organitzatives.⁴

La nòmina dels fabricants

Si considerem com a fabricants o empresaris les persones que, juntament amb la propietat d'una part significativa del capital, dirigien comercialment i/o tècnicament una fàbrica, i acostumaven a donar el seu nom a la raó social, la nòmina de fabricants cotoners de Barcelona se situa, entre 1736 i 1839, entorn de les 1.220 persones.⁵ Aquesta xifra venia a representar l'1,2% de la població activa de Barcelona, segons el cens de Floridablanca de 1787, i el 5% dels contribuents el 1838.⁶

3. Louis BERGERON, *Banquiers, négociants et manufacturiers parisiens du Directoire à l'Empire*, París, EHESS, 1978; Stanley D. CHAPMAN i Serge CHASSAGNE, *European Textile Printers in the Eighteenth Century, A Study of Peel and Oberkampf*, London, Heinemann, 1981; Beatrice VEYRASSAT, *Négociants et fabricants dans l'industrie cotonnière suisse, 1760-1840*, Lausanne, Editions Payot, 1982; François CROUZET, *The First Industrialists. The Problem of Origins*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985; Serge CHASSAGNE, *Le coton et ses patrons. France 1760-1840*, París, EHESS, 1991; Patrick VERLEY, *Entreprises et entrepreneurs du XVIIIe au XIXe siècle*, París, Hachette, 1997.
4. La contribució de la manufactura d'indianes al desenvolupament de la moderna indústria cotonera catalana a GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...», pàg. 21. Posteriorment, la tesi "acumulativa" ha rebut el suport d'Albert CARRERAS, «Cataluña, primera región industrial de España», dins Jordi NADAL i Albert CARRERAS (dir.), *Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX)*, Barcelona, Ariel, 1990, pàg. 259-295; Jaume TORRAS, «La Catalunya preindustrial», dins *La primera revolució industrial a Catalunya*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1997, pàg. 7-29; i Àlex SÁNCHEZ, «Crisis económica y respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839», *Revista de Historia Económica*, XVIII, 3 (2000), pàg. 485-523.
5. La base estadística de la nòmina de fabricants i de la seva evolució durant el període, així com les fonts documentals en què es fonamenta, a SÁNCHEZ, *Los fabricantes de algodón de Barcelona...*, vol. I, pàg. 147-252.
6. Josep IGLESÍAS, *El cens del comte de Floridablanca, 1787 (part de Catalunya)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1970, vol. II, pàg. 495. El nombre de fabricants cotoners per comparar en aquesta data (155) és un càlcul propi. En no disposar d'un cens semblant per al primer terç del segle XIX, hem optat per utilitzar les fonts fiscals per

Evidentment, amb el pas del temps no sols va augmentar el nombre de persones que accediren a la condició empresarial, sinó que la mateixa especialització de l'activitat manufacturera va canviar tant les característiques i funcions empresarials com la mateixa denominació. En aquest sentit, es va passar del terme genèric de fabricants d'indianes, que englobava tots els fabricants cotoners fins al final del segle XVIII, a fabricants de filats, de teixits o d'estampats, que definien de manera més específica els del primer terç del segle XIX.

En termes generals, es poden diferenciar tres grans etapes en la formació del grup empresarial.⁷ La primera comprèn els anys d'arrencada de la nova manufactura, entre 1736 i 1772, i la integren els membres de la que podem anomenar generació pionera de fabricants d'indianes. Es tracta d'un grup d'uns vuitanta empresaris entre els quals destaquen els fundadors de les primeres fàbriques i d'algunes de les primeres nissagues indianaires barcelonines del segle XVIII com els Alabau, Alegre, Canaleta, Canals, Català, Formentí, Glòria, Guàrdia, Illa, Magarola, Pongem, Ribas o Sala. Es tracta d'homes nascuts en les primeres dècades del segle, que, procedents majoritàriament del món del comerç i la menestralia, arriben a la plenitud professional entre 1735 i 1765.

Com a impulsors de la nova manufactura ells van ser els encarregats de contractar els tècnics estrangers que van introduir els "secrets" de l'elaboració dels colors i de la manera d'estampar les teles, i també d'assegurar la transmissió d'aquests coneixements per garantir la continuïtat de les seves empreses. És per això que ja en aquesta etapa apareix la figura del "fabricant d'indianes", que inicialment és el terme que s'utilitzà per nomenar els especialistes en les tècniques d'estampació contractats pels empresaris per dirigir el procés de producció, però que ja en aquests anys es van convertir, si bé de manera encara embrionària, en una via de formació empresarial.⁸

fer una aproximació al pes del grup cotoner en l'estructura socioprofessional de la ciutat en aquest període. En concret, la *Contribución Extraordinaria de Guerra de 1823* (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Cadastre, IC-41), que dóna un percentatge del 5,2%, i el *Déficit de guerra de un diez por ciento sobre la anualidad del año 1838* (AHCB, Cadastre, IC-29). Sobre aquests temes es pot consultar SOLÀ, *L'elit barcelonina...*, i JESÚS MESTRE CAMPI, «La contribució extraordinària de guerra de 1838: dades de l'estructura socioprofessional de Barcelona a la primera meitat del segle XIX», dins *Actes del Primer Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana, 1984*, pàg. 353-375, i *Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859)*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 1985, 2 vol.

7. Hem utilitzat quatre variables per delimitar les diferents etapes. La primera és la biològica, que permet establir les diferents generacions de fabricants a partir del seu cicle vital mitjançant el simple càlcul matemàtic de les dates de naixement i defunció. La segona és el cicle professional, és a dir, el període de temps en què els fabricants cotoners desenvolupen la seva activitat empresarial principal. Un cicle, molt homogeni durant tot el període manufacturer, que s'iniciava normalment quan els fabricants tenien entre 25 i 30 anys i s'allargava per terme mitjà uns 30-35 anys. La tercera són els canvis que s'han donat en les funcions dels fabricants, tant en l'àmbit tècnic com en l'administratiu, i en les formes d'accés a la condició empresarial. Finalment s'ha considerat també el factor associatiu, no sols per la seva importància com a element cohesionador del grup empresarial, sinó perquè acostuma a ser un indicador de processos de relleu generacional, ja que l'aparició de noves organitzacions sovint està associada a l'aparició de nous empresaris que afirmen a través d'elles la seva presència i els seus interessos.
8. El 1774 la Junta de Comerç, d'acord amb les ordenances promulgades el 1768 que pretenien regular el sector, va reconèixer com a "fabricants d'indianes" tots els que ja exercien en aquella data el càrrec de directors d'estampació a les fàbriques barcelonines, un total de 38 persones. Alguns d'ells, procedents dels gremis tèxtils de la ciutat i formats al costat dels estrangers o en les primeres fàbriques, com Francesc Alabau, Josep Canaleta, Josep Capelino o Francesc Ribas, per citar els més coneguts, van ser capaços en els anys cinquanta i seixanta de reunir els capitals i els mitjans tècnics per muntar fàbriques no sols dirigides per ells, sinó que corrien sota el seu nom. Sobre el paper dels estrangers i l'aprenentatge de Canaleta: James THOMSON, «Els orígens de la indústria d'indianes a Barcelona», dins *La indústria d'indianes a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, L'Avenç, 1990, pàg. 7-50.

Des del punt de vista institucional, aquesta primera generació va recórrer, en un primer moment, a la demanda individual de franquícies i privilegis a la monarquia per tal de defensar els seus interessos fabrils, sota l'argument que eren els impulsors d'una nova forma de riquesa pública inèdita fins aquell moment a Espanya. Però la creació de la Junta de Comerç de Barcelona el 1758 va obligar a canviar aquesta estratègia, no sols perquè la nova institució era contrària als privilegis particulars, sinó perquè, com a responsable del foment econòmic del Principat, les noves manufactures quedaven sota la seva autoritat. A partir d'aquest moment, per tant, la Junta es va convertir en l'intermediari obligat al qual havien de recórrer els fabricants d'indianes per defensar els seus interessos. Una situació complexa, ja que si bé una part dels empresaris podien sentir-se ben representats per una institució que ells, com a grans comerciants, havien contribuït a crear,⁹ una altra part no la va veure mai com a pròpia i sí com un instrument de la supremacia dels interessos mercantils sobre els industrials. Prova d'això és que el 1760, quan els fabricants d'indianes s'oposaren al Reial Decret de 15 de maig que autoritzava l'entrada de teles de cotó estampades amb un recàrrec del 20%, ho van fer al marge de la Junta, enviant a Madrid Joan Pau Canals com a diputat de les fàbriques de Barcelona. Aquest fet molestà profundament la Junta, que va decidir intervenir activament en el tema per reforçar les seves atribucions en matèria industrial.¹⁰

La segona etapa s'estén entre 1772 i 1808, i no només augmenta de manera espectacular el nombre d'empresaris nous, fins a situar-se entorn dels 410, sinó que també fan la seva aparició els primers fabricants que s'especialitzen en la filatura i el tissatge al marge de les fàbriques d'indianes. En aquesta etapa, juntament amb els grans fabricants d'indianes, com els Alabau, Bosch, Canaleta, Canals, Castañer, Cirés, Clarós, Gònima, Illa, Magarola, Ortells, Pongem, Ramon, Ribas, Rull, Sala o Soler –alguns dels quals són els hereus de famílies importants de l'etapa anterior (entorn d'un 15%)–, apareixen noms nous lligats a les noves activitats de filar i teixir, entre els quals destaquen els Amigó, Auger, Cabirol, Calsina, Camps, Casals, Clos, Gironella, Rovira, Serra, Torruella, Viquer o Vilaregut.

Aquests homes, nascuts majoritàriament entre 1740 i 1760 i que desenvolupen la seva activitat professional en l'últim terç del segle, constitueixen una generació clau en el procés de formació de l'empresariat cotoner barceloní. No sols van ser protagonistes destacats de la fase més expansiva de la manufactura cotonera en el segle XVIII, impulsors de l'especialització del sector i introductors de les primeres formes de mecanització,¹¹ sinó que també contribuïren de manera decisiva a configurar i cohesionar el grup manufacturer, sobretot amb

9. Sobre l'actuació de Bernat Glòria en el procés de constitució de la Junta: Roberto FERNÁNDEZ, «La burguesia barcelonesa...», pàg. 103-104.

10. BC (Biblioteca de Catalunya), AJC (Arxiu de la Junta de Comerç), Copiador de cartes 1760-1764. Carta a Bernat Marín, 18 d'abril de 1761.

11. Sobre la primera fase del procés de mecanització, abans de la guerra del Francès, vegeu: Àlex SÁNCHEZ, «La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839», *Estudios de Historia Social*, 48/49 (1989), pàg. 65-113; «Les bergadanes i les primeres màquines de filar», dins Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, pàg. 161-175; James THOMSON, «La introducció de les màquines Jenny a Barcelona (1784-1789): les primeres etapes en la creació

la creació de les primeres organitzacions empresarials capaces d'afirmar la seva independència i de defensar els seus interessos específics: la Companyia de Filats de Cotó el 1772 i el Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó el 1799.

Com hem assenyalat, la principal novetat d'aquesta segona generació era que la integraven dos sectors –els fabricants d'indianes tradicionals i els nous fabricants de filats i teixits–, cada un dels quals presentava característiques ben diferenciades. Els primers eren el grup majoritari i conformaven l'elit empresarial, tant pel potencial econòmic com per la influència social. En la seva formació, concentrada sobretot en els anys de màxima expansió de la manufactura d'indianes i teles pintades, entre 1772 i 1796, destaca principalment l'aportació dels tècnics en tints i colors –els “fabricants” en sentit estricte, que vèiem sorgir en l'etapa anterior– formats a les mateixes fàbriques i que ara són els principals dinamitzadors del sector en impulsar la creació de noves empreses aprofitant els seus coneixements i els capitals acumulats gràcies als elevats salaris cobrats com a “directors de fabricació”. Els segons fan la seva aparició en la dècada de 1790 i es consoliden en els primers anys del nou segle. Són, en general, fabricants amb recursos escassos, procedents en la seva majoria dels sectors artesanals, que instal·len fàbriques de petites dimensions especialitzades en una sola fase del procés productiu, seguint el procediment habitual de constitució de societats col·lectives. Aquests fabricants de filats i teixits, que acostumaven a concentrar les funcions directives, tant les tècniques com les administratives, van ser un grup molt dinàmic en iniciatives empresarials, però també patiren una elevada taxa de fracàs.

La tercera etapa va de 1814 a 1840, i és el moment en què fa la seva aparició “la generació del vapor”, la dels primers industrials en sentit modern, que impulsen decididament la mecanització del sector. Són els homes de la Comissió de Fàbriques, una part del quals enfonsa les seves arrels en les famílies de fabricants del període anterior (el 16%, aproximadament), però que de manera majoritària entren ara en el món empresarial. Són uns 730, i entre ells destaquen ja alguns dels grans protagonistes de la industrialització catalana del segle XIX, com els Aranyó, Batlló, Bonaplata, Camps, Casas, Esparó, Juncadella, Martorell, Muntadas, Planas, Ribas, Ricart, Rull, Serra, Tous o Vilaregut.

Nascuts entre 1780 i 1800, aquests homes desenvoluparen la seva principal activitat empresarial en un període –les tres dècades posteriors a la guerra– molt conflictiu tant en termes econòmics com polítics i socials. La necessitat d'enfrontar-se a una conjuntura tan adversa ajuda a entendre el dinamisme d'aquesta tercera generació d'empresaris. Enmig de les dificultats van saber trobar les vies per sortir de la crisi i posar les bases de la modernització industrial. I ho van fer en una direcció triple: apostant decididament pel canvi tècnic i organitzatiu, per l'establiment d'un model nou de relacions exteriors i per la creació d'un nou marc polític i institucional de caràcter liberal favorable al desenvolupament industrial.¹² És cert que per assolir aquests objectius disposaven d'una

d'una tradició de construcció de maquinària», *Recerques*, 42 (2001), pàg. 12-46; «Transferencia tecnológica en la industria algodonera catalana: de las indianas a la selfactina», *Revista de Historia Industrial*, 24 (2003), pàg. 13-50; «Olot, Barcelona and Avila and the introduction of the Arkwright technology to Catalonia», *Revista de Historia Económica*, 21 (2003), pàg. 297-334.

12. Pere PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Crítica, 1990, pàg. 5-20; SÁNCHEZ, «Crisis económica y respuesta empresarial...», pàg. 498-520.

herència important: les innovacions tècniques iniciades per la generació anterior i les infraestructures fabrils, que sobrevisqueren la Guerra del Francès pràcticament intactes.¹³ Però per fer-la efectiva calia cohesionar i unificar el grup empresarial, integrant tots els fabricants, tant els de filats i teixits com els d'indianes i pintats, i això és el que va aconseguir la generació de la postguerra mitjançant la creació de la Comissió de Fàbriques el 1820.

Aquest context explica també algunes de les característiques que diferencien aquesta generació de l'anterior. D'una banda, els canvis quantitius en la composició per sectors del grup, en què destaquen el fort increment del nombre de fabricants de filats i teixits i la gran davallada dels d'estampats.¹⁴ De l'altra, la importància de la tradició familiar en el procés de formació d'una part molt considerable dels integrants d'aquesta tercera generació, com ho prova el fet que en un 46% dels casos els pares dels fabricants eren ja ells mateixos empresaris cotoners.

Taula 1. Els 16 fabricants de 1850 que provenen de famílies cotoneres del segle XVIII

Nom	Fabricants de
Alex Baulenas	Teixits
Salvador Bonaplata	Estampats
Josep Bosch i Quer	Estampats
Emeteri Camps	Filats
Magí Cantarell	Teixits
Pere Màrtir Casals	Teixits
Joan Casas	Estampats
Pere Dauí	Estampats
Josep Illa i Bonerí	Filats
Domènec Pascual	Estampats
Francesc Ribas i Mestres	Estampats
Salvador Rusinyol	Teixits
Quirze Sanlley	Teixits
Domènec Serra	Estampats
Joan Viladoms	Teixits
Joan Vilaregut	Filats i Teixits

També cal destacar, finalment, la important diferenciació interna que es dona entre els integrants del grup empresarial. No es tracta d'una novetat, ja que s'havia començat a produir en l'etapa anterior, si bé ara s'intensifica considera-

13. Àlex SÁNCHEZ, «Guerra e industria. Consecuencias de la Guerra de la Independencia en la industria manufacturera española», dins Emilio LA PARRA (ed.), *La guerra de Napoleón en España*, Madrid, Universidad de Alicante - Casa de Velázquez, 2010, pàg. 399-424.

14. Els fabricants de filats passen de representar el 7% el 1804 al 33% el 1839, i els de teixits es consoliden com a nucli majoritari amb el 49% el 1804 i el 54% dels efectius el 1839, mentre que els d'estampats cauen del 44% al 13% entre les mateixes dates. Les dades provenen de SÁNCHEZ, *Los fabricantes de algodón...*, vol. I, p. 220.

blement. Però el que resulta més significatiu és, d'una banda, la continuïtat en aquests anys del predomini dels fabricants d'estampats dins l'elit empresarial i, de l'altra, la incorporació en aquesta d'un petit grup de fabricants de filats i teixits que han basat el seu èxit empresarial en la innovació. Això explica que les velles dinasties manufactureres controlessin els principals llocs directius de la Comissió de Fàbriques, però també ajuda a entendre que ho fessin amb el suport dels "industrials del vapor", que prengueren el relleu a partir de 1840. L'escenificació d'aquest relleu es donà amb la creació de la Junta de Fàbriques el 1847. Amb ells, no sols culmina l'etapa formativa de l'empresariat cotoner barceloní, sinó que s'afirma la preponderància del capital industrial en el desenvolupament econòmic català del Vuitcents.

Els orígens socioprofessionals i geogràfics

La pregunta que cal fer-se ara és d'on venien aquests fabricants, quins eren els seus orígens socioprofessionals i els seus llocs de procedència. Per respondre aquesta pregunta hem hagut de recórrer principalment a la documentació notarial –testaments i capítols matrimonials–, que ens ha donat informació per a un total de 277 fabricants, una mostra prou significativa ja que representa prop del 25% del conjunt del grup empresarial i inclou les diferents categories que l'integren.¹⁵

Taula 2. Orígens socio-professionals dels fabricants cotoners, 1736-1839 segons la professió anterior dels propis fabricants

Sectors	1736-1772	%	1772-1814	%	1814-1840	%	TOTAL	%
Agricultura			5	3	2	2	7	3
Artesanat Tèxtil	10	48	52	35	50	46	112	40
Artesanat Divers	2	10	12	8	5	5	19	7
Comerç	7	34	34	23	7	6	48	17
Manufactura Cotonera	2	10	45	31	44	41	91	33

Com mostra la *taula 2*, la major part dels empresaris cotoners provenien, en els inicis del procés d'industrialització, de l'artesanat tèxtil i de la mateixa manufactura cotonera, dos sectors que guanyen importància amb el pas del temps i que representen junts el 73% de la mostra. En el primer, el pes més important correspon als teixidors de lli i cotó, que nodreixen sobretot les files dels fabricants de

15. La base documental i estadística d'aquest apartat es troba a SÁNCHEZ, *Los fabricantes de algodón...*, vol. I, pàg. 300-369. S'hi analitzen també les professions i els oficis paterns, a més dels que exercien els mateixos fabricants en el moment d'accedir a la propietat o la direcció de les empreses.

filats i teixits del primer terç del segle XIX, i, en menor mesura, als velers i tintorers, que tenen més protagonisme entre els fabricants d'indianes del segle XVIII. En el segon, el paper clau correspon als tècnics formats a les mateixes fàbriques i, cada vegada més, als fills dels fabricants que segueixen la professió paterna. A considerable distància dels anteriors se situa el comerç, un sector del qual provenen sols el 17% dels fabricants, però que, integrat sobretot per comerciants a l'engròs i botiguers de teles, conformen un grup molt rellevant pel seu nivell de renda i la seva influència social. Finalment, els empresaris provinents de la menestralia en general i del món agrícola eren una minoria.¹⁶

Si a aquestes dades afegim la total absència d'empresaris provinents de l'aristocràcia i les professions liberals, resulta evident que els orígens socials dels fabricants cotoners cal buscar-los sobretot entre les classes mitjanes de la societat barcelonina. En aquest sentit, el model barceloní no es diferenciava gaire del que es donava en altres països europeus pioners en el procés d'industrialització.¹⁷

Si de l'anàlisi global passem a l'evolució temporal, el que destaca sobretot és la importància dels fabricants formats al mateix sector, que són el grup que experimenta un creixement més gran a mesura que es desenvolupa la manufactura cotonera. En termes relatius, passen de representar el 10% en la primera etapa al 31% en la segona i el 41% en la tercera. Un increment que contrasta amb la caiguda espectacular dels provinents de l'àmbit mercantil, que de suposar el 34% en la primera etapa queden reduïts als 6% en la tercera, i que posa de manifest el caràcter progressivament endogàmic que es va donar en la formació del grup empresarial. Com mostren les dades, mentre que en el segle XVIII els orígens són més plurals i el pes del comerç i la menestralia resulta significatiu (un 44% en la primera etapa i encara un 31% en la segona), en el primer terç del segle XIX la procedència socioprofessional dels empresaris es polaritza entorn del sector cotoner, amb empresaris formats a les fàbriques o en gremis molt propers, com el dels teixidors de lli i cotó (junts representen el 82% en la tercera etapa).¹⁸ Aquesta forta endogàmia és també una característica compartida amb altres països capdavanters de la industrialització a Europa, com és pot veure a la *taula 3*.

Determinar la procedència geogràfica és important perquè permet valorar la contribució de les diferents àrees territorials de Catalunya i de fora del Principat en la configuració del grup cotoner i aclarir així si, com s'ha insinuat tradicionalment, les poblacions del Principat, tant de l'interior com del litoral, han tingut un paper rellevant com a punt de partida geogràfic en la formació de la burgesia industrial barcelonina.¹⁹ Les dades recollides a la *taula 4* matisen de manera considerable aquestes consideracions, ja que el que posen de manifest és el pes de la capital en la formació del grup cotoner barceloní. Que una part consi-

16. Si considerem les professions i els oficis dels pares dels fabricants, els orígens estan menys polaritzats i guanyen rellevància els provinents de sectors com l'artesanat divers i l'agricultura, que representen un 21% i un 17% respectivament, davant del 28% de l'artesanat tèxtil, el 24% de la manufactura cotonera i el 10% del comerç.

17. Els treballs clàssics al respecte són, per al cas britànic, CROUZET, *The First Industrialists...*, i per al cas francès, CHASSAGNE, *Le coton et ses patrons...*

18. Cal destacar també que en aquesta tercera etapa el percentatge més alt d'endogàmia estricta, és a dir, quan els pares ja eren fabricants cotoners, es donava, i no per casualitat, entre els fabricants d'estampats (74%), molt per sobre dels de filats (45%) i els de teixits (32%), on el pes de l'artesanat era més important.

19. Pau ROMEVA, *Història de la indústria catalana*, Barcelona, 1952, 2 vol.; VICENS VIVES, *Industrials i polítics...*

Taula 3. Orígens socioprofessionals dels fabricants cotoners a G. Bretanya, França i Catalunya, en %

Orígens	Gran Bretanya 1750-1850	França 1815-1840	Catalunya 1740-1840
Aristocràcia	5		
Comerç i banca	26	19	17
Manufactura i artesanat tèxtil	42	78	73
Agricultura	15		3
Professions liberals	10		
Altres	2	3	7

Nota: En el cas britànic es tracta de fabricants tèxtils de tot tipus. L'estadística britànica es basa en una mostra de 97 fabricants, la francesa de 282 i la catalana de 277.

Fons: F. CROUZET, *The First Industrialists. The Problem of Origins*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985. Apèndix. Quadre 2. S. CHASSAGNE, *Le coton et ses patrons. France, 1760-1840*, Paris, EHESS, 1991, pàg. 526. A. SÁNCHEZ, *Los fabricantes de algodón...*, vol. I, pàg. 305.

derable dels fabricants hagués nascut a la mateixa ciutat cabia esperar-ho, però que el percentatge arribi al 63% és una dada que mostra la importància determinant de Barcelona. Sobretot si tenim en compte que aquesta és una realitat que es reforça amb el pas del temps i que està molt present en el procés constituït de les elits fabrils de la ciutat durant tot el període manufacturer.²⁰

Molt per sota de la capital es troben les poblacions de la província de Barcelona, de les quals procedeix el 27% dels fabricants de la ciutat. És un percentatge considerable i perfectament explicable en funció de la proximitat geogràfica i del desenvolupament en moltes d'aquestes ciutats i pobles d'una indústria tèxtil

Taula 4. Orígens geogràfics dels fabricants cotoners de Barcelona entre 1736 i 1839

Procedència	1736-1772	%	1772-1814	%	1814-1840	%	1736-1839	%
Barcelona (ciutat)	12	57	93	60	73	67	178	63
Barcelona (província)	6	28	45	30	24	22	75	26,5
Girona			4	3	6	6	10	3
Lleida	1	5	4	3	1	1	6	2
Tarragona	1	5	4	3	4	4	9	3
Resta d'Espanya			1	0,7			1	0,3
Estranger	1	5	2	1,3	1	1	4	1,7

20. Des dels Canaleta, Glòria i Ribas, fins als Juncadella, Martorell o Serra, passant pels Alabau, Bonaplata, Castañer, Rull o Sarriera, un percentatge molt important del nucli dirigent de l'empresariat de la ciutat tenia sòlides arrels barcelonines.

important durant el segle XVIII i, sobretot, el primer terç del XIX. Aquest desenvolupament, no obstant, va tenir efectes contradictoris, ja que, si d'una banda proporcionava els coneixements tècnics i els mitjans econòmics per intentar l'aventura industrial a la capital, de l'altra també podia estimular l'arrelament dels empresaris al territori, sobretot a mesura que s'hi consolidava l'activitat tèxtil. Això pot ajudar a explicar tant el fet que siguin poblacions de gran tradició tèxtil, com Manlleu, Manresa, Esparreguera, Igualada i Moià, les que aportin el gruix dels fabricants nascuts a la província de Barcelona, com que el percentatge global d'aquesta procedència experimenti un descens substancial durant el primer terç del segle XIX.²¹

En comparació amb les de Barcelona, la resta de comarques catalanes tenen una presència molt escassa, que a penes arriba al 8%, i que és una mica més significativa a les de Girona i Tarragona que a les de Lleida. L'explicació podria estar en la tesi de Vicens sobre les etapes cronològiques, que afirmava que en una primera fase –que podria coincidir amb aquest període històric– les ciutats intermèdies on es desenvolupava una intensa vida artesanal i manufacturera eren més atractives que la mateixa capital per iniciar una activitat empresarial que posteriorment podia permetre, a l'empresari o als seus fills, fer el salt a la capital, però la manca d'estudis per a períodes posteriors no permet establir conclusions fiables al respecte.²²

També destaca, finalment, la presència escassa d'estrangers, que no arriba al 2%, i la pràcticament nul·la dels procedents de la resta d'Espanya. El cas dels primers mostra el poc atractiu que per als estrangers va tenir la manufactura cotonera barcelonina, en la qual van participar com a tècnics però no com a empresaris. La ciutat no es va quedar al marge de les transferències de persones i coneixements que es van donar a bona part d'Europa durant aquest període, però no va ser un lloc que atragués la iniciativa empresarial. A diferència de l'àmbit mercantil, que sí que va disposar d'una colònia destacada de comerciants estrangers, van ser pocs els tècnics d'indianes del segle XVIII i els mecànics i contramestres del primer terç del XIX que establiren empreses a Barcelona, i la majoria d'elles van ser efímeres.²³

Els processos de formació

Establerts els orígens socials i geogràfics, l'objectiu ara és veure per quines vies i mitjançant quins processos i mecanismes sorgeix la figura del fabricant coto-

21. D'aquestes cinc poblacions provenien el 35% dels fabricants amb origen a l'actual província de Barcelona. Alguns de tan importants com els Magarola, Gònima, Muntadas o Vilaregut.

22. VICENS VIVES, *Industrials i polítics...*, pàg. 111. El cas de la família Tous encaixaria amb aquesta tesi, ja que Nicolau Tous i Soler havia nascut a Igualada, on s'havia instal·lat el seu pare, comerciant de cotó, que procedia del poble tarragoní del Pont de l'Armentera, però un cas és insuficient per poder-la verificar.

23. És el cas, per exemple, del colorista txec Jan Teply, contractat com a "fabricant" el 1785 per Joan Canaleta i que al principi del segle XIX tenia una petita fàbrica que va durar molt poc. L'única excepció és la del químic suís Jean Achon, que el 1838 va muntar, associat al comerciant Francesc Puigmartí i l'arquitecte Francesc Vallès, una fàbrica d'estampats que va ser una de les més importants de la Barcelona de mitjan segle XIX.

ner, i com a partir d'ella es configura un “empresariat específicament industrial” ja durant l'etapa manufacturera de la industrialització catalana.

Aquest és un tema poc conegut, ja que només disposem d'algunes, ben poques desgraciadament, biografies de fabricants.²⁴ I en els treballs més generals, també molt escassos, es tendeix a ressaltar únicament que els empresaris cotoners, o almenys una part molt considerable, sortien de les files dels “fabricants” o tècnics especialitzats en l'elaboració dels colors i l'estampat de teles, assalariats de les fàbriques d'indianes del segle XVIII.²⁵

Evidentment, els tècnics van tenir un paper important en la formació de l'empresariat cotoner, però no van ser els únics. En la configuració del grup es poden diferenciar tres grans vies: la via directa a través del capital, que és la que porta comerciants i mestres gremials a convertir-se en empresaris cotoners; la via indirecta a través del domini tècnic, que va permetre a un sector d'especialistes en colors i tècnics tèxtils en general arribar a la condició empresarial; i, en tercer lloc, la via familiar, per la qual els fills dels fabricants esdevenien ells mateixos fabricants. Aquestes tres vies es van donar paral·lelament en el temps i entre elles hi va haver moltes interrelacions, però van tenir graus diferents d'intensitat al llarg del període. Així, mentre que la via del capital va predominar entre els membres de la primera generació, la via de la tècnica va ser la principal en els de la segona i la familiar en els de la tercera.²⁶

LA VIA DEL CAPITAL

És la primera que apareix històricament en la formació del grup cotoner i la que implanta el domini del capital comercial en l'àmbit de la nova manufactura. Està present durant tot el període, però amb intensitat decreixent. La protagonitzen sobretot comerciants i rics mestres artesans que es converteixen en empresaris cotoners partint de les seves disponibilitats de capital i mitjançant la formació de companyies.

No ens referim aquí lògicament als comerciants i mestres gremials que inverteixen capital en les noves fàbriques però que ho fan com a simples inversors passius,²⁷ sinó als que assumeixen tasques de direcció i gestió, que moltes vegades donen nom a l'empresa i que, sense deixar en molts casos de practicar també el seu ofici o professió, s'impliquen a fons en la nova empresa fins al punt que molts d'ells acaben afegint a la seva identitat professional d'origen la de fabricants.

24. Als treballs ja citats de Jordi Nadal sobre els Bonaplata i de Roser Solà sobre Joan Vilaregut, es poden afegir, en ordre cronològic, les petites biografies contingudes en el segon volum de la tesi d'Àngels SOLÀ, *L'elit barcelonina a mitjan segle XIX*, i els treballs d'Àlex SÁNCHEZ, *Los fabricantes de indianas de Barcelona a finales del siglo XVIII y principios del siglo XIX: la familia Rull*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1981; FRANCESC CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya. Cotoners*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, vol. 2, i les biografies d'empresaris cotoners contingudes a CABANA, *Cien empresarios catalanes...*

25. Els primers a assenyalar la importància dels “tècnics” en la formació d'un “empresariat específicament industrial” en la manufactura cotonera catalana del segle XVIII van ser GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...», pàg. 37.

26. Aquest apartat es basa en el capítol IV de la meua tesi doctoral, ja citada, *Los fabricantes algodonereros de Barcelona...*, vol. II, pàg. 383-571.

27. Entre ells trobem una bona part dels grans comerciants barcelonins, tant del segle XVIII –els Duran, Gispert, Milans o Puiguirguer–, com de la primera meitat del XIX –els Borrell, Girona, Samada o Torrents i Miralda. Per a ells, l'empresa cotonera era un àmbit més d'inversió, i no precisament el més important.

Es tracta d'una via directa perquè el pas a la condició empresarial és immediat, sense etapes intermèdies. La clau, evidentment, era la disponibilitat de capital, però aquests sectors també reunien altres condicions que facilitaren la seva incorporació al món empresarial. Els comerciants i botiguers aportaven coneixements mercantils i xarxes comercials consolidades, en molts casos vinculades directament al comerç de teixits o de cotó. Els mestres artesans hi contribuïen amb el seu coneixement tècnic i, en molts casos, amb la seva experiència en la "fabricació" de gèneres tèxtils, no necessàriament de cotó, però sí de llana, lli o seda, a més d'experiència comercial.

Són aquests sectors socials els que implanten la manufactura d'indianes a Barcelona constituint societats o companyies de caràcter col·lectiu,²⁸ i els que per fer-ho contractaran especialistes estrangers que seran els introductors de les noves tècniques d'estampació sobre teles de cotó, desconegudes a Catalunya. La transmissió de coneixements es farà en aquestes primeres fàbriques i sota la supervisió dels nous empresaris, una part dels quals, petita però significativa, els aprendrà personalment per garantir no sols l'èxit de l'empresa sinó la mateixa continuïtat del negoci.²⁹

Aquesta via de formació de l'empresariat cotoner està present durant tota l'etapa manufacturera. És cert que a partir de l'últim quart del segle XVIII perd intensitat enfront d'altres vies que, en certa mesura, podem dir que prenen el relleu. Ara bé, si en termes quantitius no resulta ja tan important, sí que continua sent rellevant en termes qualitius. D'una banda, perquè una part significativa de l'elit empresarial del final del XVIII i del primer terç del XIX la formen persones que, com Llorenç Clarós, Valentí Esparó o Nicolau Tous, per citar algunes de les més conegudes, provenen del món mercantil.³⁰ De l'altra, perquè el mateix procés d'especialització productiva que té lloc des de la dècada de 1790 obre les possibilitats de muntar fàbriques de filats, teixits o estampats, en el món menestral, en tractar-se de petites empreses que no requereixen grans capitals inicials. Això va permetre a un nombre important d'artesans –mercers, barreters, sastres, velers, teixidors, revenedors o xocolaters–, en molts casos amb recursos migrats, intentar l'aventura industrial mitjançant la constitució de societats col·lectives. Els fracassos foren nombrosos, però una part significativa d'aquests artesans es van convertir en empresaris destacats de la primera meitat segle XIX, com el velluter Josep Serra Marrugat o el soguer Bernardí Martorell.³¹

28. Sobre les característiques de les societats col·lectives, els sistemes de gestió i control i el seu predomini en la implantació de la manufactura cotonera a Catalunya: GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...», pàg. 42-47. És interessant assenyalar que en la primera etapa de desenvolupament del sector, entre 1736 i 1772, la tendència dominant no va a ser la de crear societats mixtes que agrupaven comerciants i agremiats, sinó les exclusives d'un sol dels dos grups, en les quals tots els socis eren o bé comerciants o bé agremiats.

29. Josep Canaleta afirmava, en una escriptura notarial de 1755, que només ensenyaria els secrets dels colors a qui ell considerés oportú i que sols en cas de mort prematura «son hereu i companys se pugen valer del Llibre o Llibres que dit Canaleta use, i en ells té notats dits secrets [...] a fi de poder continuar la dita fàbrica» (AHPB (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), Ramon Aliet, *Manual de 1755*, f. 18). Secrets que Canaleta havia après en una de les primeres fàbriques d'indianes constituïda a Barcelona, la d'Antoni Serra i Cia. (THOMSON, *La indústria d'indianes...*, pàg. 36-38).

30. ÀLEX SÁNCHEZ, «Valentí Esparó i Giralt (1792-1859)» i «Nicolau Tous i Soler (1795-1870)», dins CABANA, *Cien empresarios catalanes...*, pàg. 24-30 i 40-45.

31. Tots dos havien iniciat la seva trajectòria en el món manufacturer en els anys del Trienni partint d'uns recursos modestos, en part provinents dels dots matrimonials de les seves dones, i en pocs anys van fer una impor-

LA VIA DE LA TÈCNICA

Una segona via la protagonitzen els tècnics que, a partir dels seus coneixements i habilitats, adquirits generalment a través d'un dilatat procés d'aprenentatge fet a les mateixes fàbriques o en un gremi, van poder fer el salt de la seva condició inicial d'assalariats a la d'empresaris. A diferència dels comerciants o mestres gremials, els tècnics recorren una trajectòria més llarga que travessa diverses etapes. El punt de partida és la preparació tècnica, el pas intermedi –que no sempre es dona– és la disponibilitat de capital, adquirida gràcies al seu salari o a la capacitat per reunir-lo en el cercle social o familiar, i el punt d'arribada, el control global de l'empresa.

Aquesta via està present al llarg de tot el període manufacturer, si bé amb diferents intensitats. Apareix a mitjan segle XVIII, després que els tècnics estrangers transferissin les noves tècniques d'estampació d'indianes, però la màxima intensitat s'assoleix entre 1783 i 1808, coincidint amb el moment de gran creixement del sector. Una expansió que des de 1797 es veurà condicionada per les crisis colonials que, lluny de suposar un entrebanc, es convertiren en un element afavoridor de l'accés d'un bon nombre de tècnics a la propietat de les fàbriques. Afectats per les dificultats del tràfic colonial, molts comerciants i mestres gremials optaren per retirar-se del negoci manufacturer, de manera que van deixar la porta oberta a aquests homes que intentaren superar les dificultats especialitzant les seves empreses i reorientant els seus mercats.³²

Evidentment, la clau que permetia el pas de tècnic a empresari era, en la manufactura d'indianes del segle XVIII, el paper fonamental que aquell tenia en les empreses. El coneixement dels "secrets" de l'elaboració dels colors i de l'estampació permetia als tècnics no sols guanyar salaris importants,³³ com mostra la *taula 5*. També els permetia ocupar "el govern mecànic de la fàbrica", és a dir, la direcció tècnica de la mateixa, que, a més de la responsabilitat d'elaborar els

Taula 5. Salari anual dels fabricants de cotó de Barcelona, 1746-1839 (mitjana decenal en lliures catalanes)

Anys	1746-59	1760-69	1770-79	1780-89	1790-99	1800-07	1820-29	1830-39
Salari	255	277	368	461	580	487	285	534

tant carrera empresarial. Martorell el 1828 ja va poder comprar una fàbrica per 17.600 lliures que es va convertir sis anys després en una de les primeres que instal·là una màquina de vapor a Barcelona (Laureà FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968, pàg. 290). Pels mateixos anys, Serra Marrugat seguia un camí semblant. El 1829 comprava, en societat amb Jeroni Juncadella, una fàbrica per 21.000 lliures que va créixer molt ràpidament fins a convertir-se en una de les més importants de la ciutat. Quan la van liquidar l'any 1840 el seu capital pujava a 99.021 lliures (AHPB, Manuel Lafont, *Manual de 1840*, f. 83).

32. Sobre l'impacte de les crisis finiseculars en la reestructuració de la manufactura d'indianes catalana: Àlex SÁNCHEZ, «La era de la manufactura algodонера...», pàg. 93-102, i «La empresa algodонера en Catalunya antes de la aplicación del vapor, 1783-1832», dins Francisco COMÍN i Pablo MARTÍN ACENA (ed.), *La empresa en la historia de España*, Madrid, Civitas, 1996, pàg. 155-170.

33. Aquests salaris estaven entre els més alts que es cobraven per activitats professionals a Barcelona. Molt per sobre, per exemple, del que cobrava l'administrador d'una botiga de teles o el responsable de "l'escritori" d'una casa comercial, que no acostumava a superar les 150 lliures anuals, i semblant al dels directors administratius de les fàbriques d'indianes, que rondava les 350 lliures.

colors i controlar el procés de producció, incloïa la gestió global de la mà d'obra des de la contractació fins al pagament dels salaris. El pas següent, si la fàbrica anava bé, era l'ascens del "fabricant de pintats" a la condició de soci, amb capital o sense, però amb participació en els beneficis. Això suposava normalment l'ampliació de responsabilitats en fer-se càrrec també del "govern major i negociacions", és a dir, la direcció comercial i administrativa de l'empresa. Aquesta era la plataforma adequada, ja que permetia una acumulació important de capital i poder per fer el salt definitiu al control de l'empresa, sovint aprofitant els canvis generacionals en el moment de renovar la societat o mitjançant la creació d'una de nova si amb l'anterior no era possible.³⁴

Aquesta va ser la trajectòria seguida per un important grup de fabricants d'indianes del segle XVIII, entre els quals trobem els que segurament podem considerar com el seu sector més dinàmic. Així, al costat de noms pioners com Josep Canaleta, Miquel Formentí, Francesc Ribas o Pau Illa, podem destacar els de Bernat Busquets, Marià Casas, Segimon Mir, Llorenç Roger, Joan Rull, Ramon Vicens i el més famós de tots, Erasme de Gònima.³⁵ No tot, però, van ser històries d'èxit: dels 81 "fabricants" de qui coneixem la trajectòria professional entre 1768 i 1804, un terç no van poder completar el procés i convertir-se en empresaris.

Després de la Guerra del Francès aquesta via continua present, si bé amb menor intensitat. Amb tot, el "director de fabricació" continuarà sent un punt de partida del qual sortirà un sector remarcable de l'empresariat industrial del segle XIX. I no sols en el ram dels estampats, sinó sobretot en el dels filats i teixits, ja que una bona part dels seus empresaris, com els germans Juncadella o els Vilaregut, havien après l'ofici al gremi de teixidors de lli i cotó. En aquests anys, en què els mecanismes per aconseguir la condició empresarial no variaren molt, la principal novetat fou la major mobilitat en el procés. El domini tècnic, que cada vegada més havia d'incloure el coneixement de la producció amb màquines, era també el punt de partida que permetia als joves "fabricants", primer dirigir el treball i la producció, després convertir-se en socis industrials de les empreses i, a partir d'aquí, si la fàbrica es consolidava, comprar als socis capitalistes la seva part i quedar-se l'empresa en propietat o crear-ne una de nova.³⁶

34. La primera opció era, bé comprar als altres socis la seva part del capital en el moment de la renovació de la societat, bé augmentar la seva pròpia fins a convertir-se en soci principal. Si això no era possible, la segona opció era establir-se pel seu compte creant una nova empresa amb el capital propi o després d'haver-lo reunit al seu cercle familiar o social.

35. Sobre la figura d'Erasme de Gònima, vegeu: ERASMO DE IMBERT, *Erasmo de Gònima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*, Barcelona, 1952; Reis FONTANALS, «Erasme de Gònima, el primer gran empresari modern», *Modilianum*, 31 (2004), pàg. 19-34; Maties RAMISA, «Erasme de Gònima i la guerra del Francès», *L'Avenç*, 319 (2006), pàg. 28-32, i M. Luz RETUERTA, *La fam de terra dels fabricants d'indianes de Barcelona. El cas d'Erasme de Gònima al Baix Llobregat, 1790-1821*, Sant Feliu del Llobregat, Edicions del Llobregat, 2010.

36. El cas de Jeroni Juncadella és il·lustratiu al respecte. L'any 1836 les desavinences amb el soci capitalista Josep Serra i Marrugat van portar a dissoldre la societat que havien iniciat cinc anys abans i que es va resoldre amb un repartiment dels capitals, en el qual a Juncadella li van pertocar 74.021 lliures, de les quals 25.000 corresponien al capital inicial i la resta a la maquinària, gèneres i beneficis obtinguts en el quinquenni. Aquell mateix any, comprava una antiga fàbrica d'indianes als hereus de Miquel Dot i creava la seva pròpia empresa de filats i teixits, que el 1840 va continuar en una nova fàbrica construïda per ell al carrer de l'Hospital, una de les més importants de la Barcelona de mitjan segle XIX.

LA VIA FAMILIAR

La tercera via és la dels fills dels fabricants que segueixen la professió paterna, bé a l'empresa familiar o creant-ne una de nova. El que diferencia aquesta via de les anteriors és sobretot el punt de partida: haver nascut al si d'una família de fabricants i haver-se format a la fàbrica al costat del progenitor.

Estem, per tant, en el món de l'empresa familiar, que ha tingut un paper rellevant en els inicis de la modernització industrial a Europa en general i a Catalunya en particular.³⁷ Bona part de les innovacions tecnològiques i organitzatives de la primera meitat del segle XIX estan vinculades a famílies que, com els Bonaplata, els Muntades, els Ricart, els Rull, els Tous o els Vilaregut, constituïen veritables dinasties fabrils.³⁸ Aquest fet encaixa perfectament amb el que ens diu la historiografia recent sobre els avantatges que en termes d'innovació presenta l'empresa familiar, en afavorir el relleu generacional, la concentració de funcions directives i les disponibilitats tècniques i de capital en empreses ja consolidades. Uns avantatges que per ser efectius requereixen evidentment evitar la "síndrome dels Buddenbrook".³⁹

En el cas de Barcelona, aquesta via va tenir una gran importància en la formació de l'empresariat cotoner, especialment des del final del segle XVIII i sobretot durant el primer terç del XIX, un moment en el qual la podem considerar dominant o majoritària. És una evidència que, a mesura que es consolidava el procés de desenvolupament industrial, cada vegada eren més els empresaris que tenien les seves arrels en el mateix món empresarial. Entre 1814 i 1840 el percentatge se situa en el 40%.

En aquesta via l'element clau és la figura de l'hereu i la seva formació.⁴⁰ Entre els fabricants cotoners, una vegada consolidat el negoci, una de les principals preocupacions era garantir la continuïtat de l'empresa, que era tant el mitjà bàsic de subsistència de la família com el fonament del seu nivell social. I el camí per aconseguir-ho passava pels fills, especialment pel primogènit, que

37. En les darreres dues dècades, l'interès per l'empresa familiar ha generat una àmplia bibliografia històrica, concretada en els números monogràfics que han dedicat al tema revistes com *Business History* (vol. 35, núm. 4, 1993) i *Scandinavian Economic History Review* (vol. 47, núm. 1, 1999) i en treballs com els de Mary B. ROSE, «Beyond Buddenbrooks: the family firm and the management of succession in nineteenth-century Britain», dins Jonathan BROWN i Mary B. ROSE (ed.), *Entrepreneurship, Networks and Modern Business*, Manchester, Manchester University Press, 1993, pàg. 127-143; «The family firm in British business, 1780-1914», dins Maurice KIRBY i Mary B. ROSE (ed.), *Business enterprise in modern Britain: from eighteenth to the twentieth centuries*, London, Routledge, 1994, pàg. 61-87; «Networks, values and business: the evolution of British family firms from eighteenth to the twentieth centuries», *Enterprises et Histoire*, 22 (1999), pàg. 16-30; Doreen ARNOLDUS, «Dinamiche di successione e strategie imprenditoriali nelle imprese familiari olandesi (1880-1979)», *Imprese e Storia*, 22, pàg. 305-365; Andrea COLLI, Paloma FERNÁNDEZ i Mary B. ROSE, «National determinants of family firm development? Family firms in Britain, Spain and Italy in the nineteenth and twentieth centuries», *Enterprise and Society*, 4, 1 (2003), pàg. 28-64; i Paloma FERNÁNDEZ i Núria PUIG, «Knowledge and training in family firms of the European periphery: Spain in the eighteenth to the twentieth centuries», *Business History*, 46, 1 (2004), pàg. 79-99.
38. El paper històric de les dinasties fabrils a: David S. LANDES, *Dinastías. Fortunas y desdichas de las grandes familias de negocios*, Barcelona, Crítica, 2006.
39. *Els Buddenbrook* és el nom d'una novel·la que Thomas Mann va publicar el 1901 sobre una família de comerciants de Lübeck que en tres generacions passa de l'èxit al fracàs empresarial. La "síndrome dels Buddenbrook" és una expressió que des de la història empresarial s'utilitza per explicar el fracàs de l'empresa com una conseqüència directa del desinterès dels hereus (normalment a partir de les terceres generacions) per continuar el negoci familiar, i que es manifesta en forma de mala gestió i dilapidació del patrimoni.
40. Àlex SÁNCHEZ, «La formació del primogènit. Relevo generacional y empresa familiar en la industria algodonera catalana, 1780-1840», dins *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Fundació Ernest Lluch, 2006, pàg. 301-318.

havia de seguir la professió paterna i assegurar la continuïtat i l'extensió del patrimoni familiar, del qual la fàbrica era l'agent dinàmic.⁴¹ Per això, la seva formació tenia com a objectiu convertir-lo en un veritable fabricant i tots els recursos de la família –humans i materials– es posaven a la seva disposició per assolir-ho.⁴²

El procés de formació es desenvolupava normalment a la mateixa fàbrica, o en la d'amics o coneguts, però sempre sota la supervisió del pare. La fàbrica era la primera i, durant molt temps, la més important escola de formació empresarial. Aquí s'aprenien els "secrets" de la fabricació, tant els tècnics com els administratius, que havien de possibilitar en el futur la direcció global i eficient de l'empresa. Aquest aprenentatge eminentment pràctic –l'anomenat *learning by doing*– es va començar a complementar, des del principi del segle XIX, amb una formació més teòrica adquirida, sobretot, a les Escoles de la Junta de Comerç (en especial les de Química, Mecànica i Economia Política) i en molta menor mesura a l'estranger.⁴³ Cal dir, però, que per les aules de la Junta o per països estrangers va passar, en el primer terç del segle XIX, només una minoria de fabricants, si bé es tractava d'una minoria molt qualificada, integrada pels fills d'algunes de les famílies més importants de la manufactura cotonera barcelonina.⁴⁴

Una vegada acabat el procés de formació, el pas següent, comprovada la capacitat del fill (o del gendre), era ascendir-lo a la categoria de soci, fet que comportava normalment la direcció tècnica de l'empresa; el més freqüent era que l'administrativa la continués tenint el pare.⁴⁵ Aquest era un moment clau que s'acostumava a produir quan el fill es casava i rebia com a regal una participació directa en el capital de la fàbrica. A partir d'aquell moment, el fill gra-

41. Les dones estaven normalment excloses de la possibilitat de dirigir una fàbrica. La seva marginació era vista com una cosa natural ja que, com s'afirmava en un protocol notarial, «por su condición de mujer no tiene la práctica necesaria en los asuntos de que se trata» (AHPB, Josep Ribes i Granés, *Manual de 1779*, f. 1), i no va ser fins ben entrat el segle XIX que aquesta situació va començar a canviar i de manera molt lenta. Fins aleshores, el seu paper "empresarial" es limitava a garantir, a la mort del marit, els interessos dels fills si eren menors d'edat i no podien fer-se càrrec de l'empresa. Per a aquesta tasca comptava normalment amb el suport dels tutors, que eren els que decidien com continuar o liquidar el negoci.

42. Als cabalers freqüentment se'ls formava també per ser fabricants o administradors, amb l'objectiu, si era possible, que treballassin a l'empresa o, si no ho era, que almenys tinguessin els coneixements suficients i els recursos necessaris –mitjançant la legítima– per independitzar-se.

43. Sobre les escoles de la Junta de Comerç, vegeu: Agustí NIETO-GALAN, *Ciència a Catalunya a l'inici del segle XIX: teoria i aplicacions tècniques a l'Escola de Química de Barcelona sota la direcció de Francesc Carbonell i Bravo (1805-1822)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1994; Jordi MONÉS, «L'ensenyament tècnic i la Junta de Comerç», dins MALUQUER DE MOTES, *Tècnics i tecnologia...*, pàg. 79-85; i Francesc B. BARÇA-SALOM, Pascual BERNAT, Maria PONT i Carles PUIG-PLA (coord.), *Fàbrica, taller i laboratori. La Junta de Comerç de Barcelona: ciència i tècnica per a la indústria i el comerç (1769-1851)*, Barcelona, Cambra de Comerç de Barcelona, 2009.

44. Per les escoles passen els Bonaplata, Bosch, Castañer, Ramon, Ribas o Rull. A l'estranger van Josep Bonaplata, Joan Rull o Joan Vilaregut, però obligats per les circumstàncies polítiques. El paradigma del fill d'empresari que completa la seva formació a l'estranger en aquests anys és Nicolau Tous i Mirapeix, que estudià enginyeria a Alsàcia. Probablement hi va haver més casos, però els desconeixem.

45. Un cas una mica diferent és quan el fill havia treballat en una altra fàbrica diferent de la paterna. Aquí la incorporació s'acostumava a produir quan el pare adquiria el control de l'empresa i cridava el fill perquè l'ajudés en la seva direcció. L'exemple de Joan Casas és representatiu. Quan el 1806 es liquidà la societat Marià Casas i Cia., i el pare es va convertir en propietari de l'empresa, el seu fill, que fins aquell moment havia treballat com a "fabricant" de Casas, Ricart, Amigó i Cia., deixà aquesta empresa per incorporar-se a la del pare, ara sota la raó social de Marià Casas i Fill. Deu anys després, el 1816, Joan Casas va obtenir el control total de la fàbrica, afegint a la direcció tècnica que ja exercia l'administrativa, amb l'única condició que no innovaria res mentre el pare visqués (AHPB, Manuel Tomàs i Mitjavila, *Manual de 1816*, f. 86).

dualment s'anava fent amb el control global de l'empresa, encarregant-se de bona part de les funcions directives que el pare havia exercit fins aleshores i que anava delegant per dedicar-se a altres negocis si en tenia o per motius d'edat. Mantenien formalment el control de l'empresa, però cada vegada més en qualitat de soci capitalista. El punt final d'una trajectòria reeixida era, evidentment, l'accés a la plena propietat de l'empresa, cosa que normalment es produïa a la mort del pare. Culminava així una estratègia familiar dirigida a assegurar el relleu generacional i garantir la continuïtat del negoci.⁴⁶

El procés d'organització. Les associacions empresarials fins al 1840

Fins ara hem estudiat només el que podríem considerar la dimensió individual del procés de formació de l'empresariat cotoner barceloní. Però cal completar aquesta anàlisi amb la dimensió col·lectiva, és a dir, la seva configuració com a grup social, que ve donada per la capacitat de crear organitzacions capaces de cohesionar els empresaris entorn d'uns interessos comuns.

La patronal catalana, que tradicionalment s'ha associat al Foment del Treball Nacional, té una llarga història que està a prop de complir els 240 anys. El Foment va néixer el 1889 com a resultat de la fusió del Foment de la Producció Espanyola i l'Institut del Foment del Treball Nacional, però aquestes dues associacions eren elles mateixes hereves d'altres organitzacions que, com l'Institut Industrial de Catalunya, la Junta de Fàbriques, la Comissió de Fàbriques i el Cos de Fabricants de Teixits i Filats, tenien el seu origen en la creació a Barcelona, el 1772, de la Reial Companyia de Filats de Cotó.⁴⁷

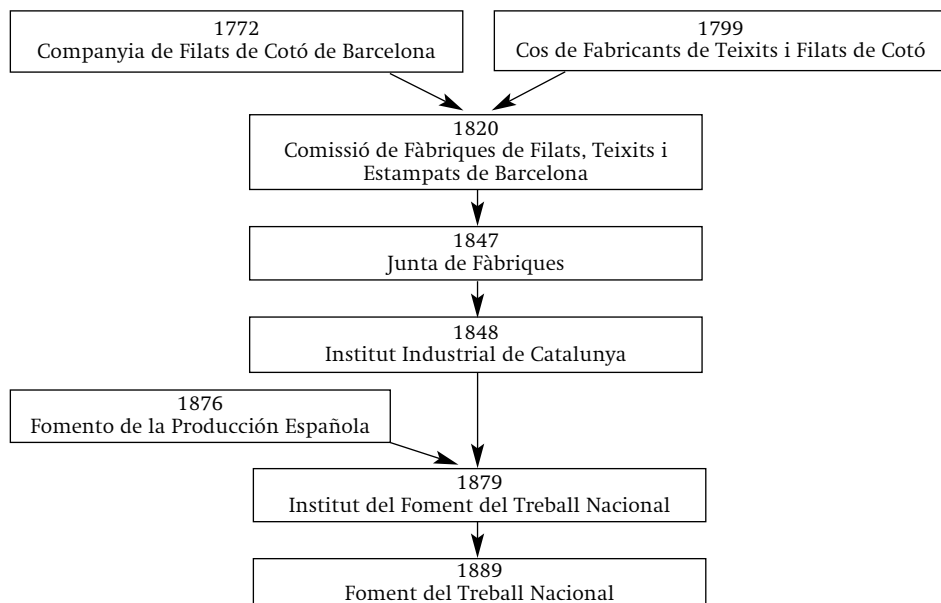
Efectivament, durant el període formatiu de la industrialització catalana, els empresaris cotoners van crear diverses organitzacions per defensar els seus interessos davant de les institucions polítiques i econòmiques del país. La primera va ser la Companyia de Filats de Cotó, constituïda el 1772 i renovada el 1783, la segona el Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó, que ho fou el 1799, i la tercera la Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Cotó, que apareix el 1820 com a resultat de la fusió de les dues anteriors. Aquestes tres organitzacions són el bressol de l'associacionisme empresarial a Catalunya.⁴⁸

46. L'excepció que confirma la regla és la d'Antoni M. Claret, fill d'un fabricant de Sallent que, després de seguir fil per randa el procés, va decidir, el 1828, canviar la carrera empresarial per l'eclesiàstica, com ell mateix explica a la seva *Autobiografia* (Barcelona, Claret, 1975).

47. Sobre les organitzacions empresarials fins a mitjan segle XIX, cal destacar: Roser SOLÀ MONTSERRAT, *L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 fins a 1854*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, i Àlex SÁNCHEZ, «Los inicios del asociacionismo empresarial en España. La Real Compañía de Hilados de Algodón de Barcelona, 1772-1820», *Hacienda Pública Española*, 108-109 (1987), pàg. 253-268; «Entre el tradicionalismo manufacturero y la modernización industrial. El Cuerpo de Fabricantes de Tejidos e Hilados de Algodón de Barcelona, 1799-1820», *Estudis d'Història Econòmica*, 1 (1989), pàg. 71-88, i *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)*, Barcelona, Altafulla, 1990.

48. El Gremi de Fabricants de Sabadell no es pot considerar una patronal abans de la segona meitat del segle XIX (Josep M. BENAUL, *El Gremi de Fabricants de Sabadell, 1559-2009. Organització empresarial i ciutat industrial*, Sabadell, Fundació Gremi de Fabricants de Sabadell, 2009).

Figura 1. Genealogia de les associacions empresarials a Catalunya

LA COMPANIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA, 1772-1820

La Companyia de Filats va sorgir justament en el moment en què Catalunya iniciava el que Pierre Vilar anomenà el «temps creador de la indústria cotonera», i ho va fer com a resultat del procés de presa de consciència dels fabricants d'indianes sobre la necessitat de defensar col·lectivament els seus interessos (després d'una llarga etapa dominada per la demanda particular de privilegis i franquícies). Una presa de consciència que s'havia produït com a conseqüència de la lluita contra les mesures liberalitzadores en matèria duanera preses per la monarquia el 1760.⁴⁹

La Companyia es va crear el 1772 com a empresa privada, formada pels principals fabricants d'indianes de Barcelona i escripturada davant de notari amb l'objectiu formal de fomentar a Catalunya la filatura del cotó procedent d'Amèrica i amb la intenció reial d'acabar amb el monopoli que els comerciants maltesos exercien sobre el proveïment de cotó filat en el mercat barceloní. Però també amb la intenció d'utilitzar-la quan fos necessari com a entitat representativa per a la defensa dels interessos dels fabricants d'indianes.⁵⁰ De fet, no va exercir aquest paper d'organització empresarial fins a la seva renovació el 1783. A partir d'aquest moment la funció de foment de la filatura va anar a la baixa, mentre es consolidava el seu caràcter d'associació empresarial.⁵¹

49. Vegeu la nota 10.

50. En el pacte 17 de l'acta de constitució de la Companyia s'afirma explícitament que amb ella «será ocasión de que los malteses traigan los algodones con más conveniencia de precio y mejor calidad». En el 14 es deia que: «puedan responder y representar a S. M. y otro qualquier Tribunal todo quanto reconoscan conveniente, a mayor utilidad y fomento de las mismas fábricas y Compañía» (AHPB, Baltasar Oliveras, *Manual de 1772*, f. 161 i s.).

51. Fins al punt que l'*Almanak Mercantil* de Barcelona de 1792 deia que a la Companyia se la «reputa como cabeza de aquel cuerpo (de fabricantes de indianas y lienzo pintados)» (*Almanak Mercantil o Guía de Comerciantes para el año de 1792*, Madrid, Imp. de la Viuda de Joaquín Iborra, pàg. 125).

Dirigida sempre pels grans fabricants d'indianes de la ciutat, com es pot veure a la *taula 6*, la Companyia es dedicà sobretot, des de mitjan anys vuitanta, a posar ordre en el sector i a defensar, actuant sempre com a cos auxiliar de la Junta de Comerç, els seus interessos, intervenint en tots aquells temes que, com la competència deslleial, la indisciplina laboral, els gremis, els aranzels, el contraban o el comerç amb les colònies, podien amenaçar el desenvolupament manufacturer, sense deixar de banda els que podien estimular-lo, com la innovació tecnològica.⁵²

Taula 6. Directors i consiliaris de la Cia. de Filats de Cotó de Barcelona, 1772-1820

Fabricant	Director	Consiliari
Josep Alabau	1788 i 1794	
Josep Alabau (menor)		1803
Sebastià Anglí	1772	
Esteve Bosch	1798	
Bernat Busquets		1783
Joan Canaleta	1772	
Josep Castañer		1788
Isidre Català	1783	
Llorenç Claròs	1804	1788
Joan Coll	1798	
Rafael Costa i Merla		1803
Magí Enrich		1794 i 1798
Joaquim Espalter i Rosàs		1794 i 1798
Manuel Flotats	1803	1798
Pau Fontserè	1783	
Miquel Formentí	1772	
Manuel Fresca		1803
Esteve Gramatxes		1783
Erasmus de Gönima	1804	
Pau Illa	1803	
Fèlix Magarola	1772	
Antoni Nadal i Darrer		1788 i 1794
Manuel Ortells		1783
Francesc Parellada		1788
Antoni Pongem	1772	
Maurici Prat	1803	
Ramon Pujol	1772	
Jacint Ramon	1794 i 1798	
Francesc Ribas	1783	
Miquel Ribas	1794	1798 i 1803
Marià Rovira	1783	
Joan Rull	1804	
Josep Francesc Saguí	1772	
Josep Valentí		1794
Pere Vermell		1783
Ramon Vicens	1788	

52. La Companyia contribuï a la introducció de les primeres màquines *Jenny* a Barcelona. El 1786 va comprar 14 màquines que uns mecànics francesos havien construït a la ciutat i dos anys després va muntar, en una casa del carrer Santa Anna, la que molt probablement va ser la primera *jenny-factory* que va funcionar a Catalunya. Al respecte, vegeu: SÁNCHEZ, «Les bergadanes i les primeres màquines de filar...», pàg. 162-163; i THOMSON, «La introducció de les màquines Jenny a Barcelona...», pàg. 12-46.

Després de la Guerra del Francès, la Companyia entrà en un procés de decadència provocada per la pèrdua de representativitat a què l'havia portat tant la crisi post-bèl·lica com les transformacions que el sector havia experimentat des de la dècada de 1790 amb l'aparició de les noves fàbriques de filats i teixits. Això va obligar a iniciar un acostament al Cos de Fabricants de Teixits i Filats per afrontar plegats els greus problemes que afectaven per igual, després de la guerra, tots els rams de la manufactura cotonera. El procés acabà finalment amb la fusió de les dues entitats el 1820.

EL COS DE FABRICANTS DE TEIXITS I FILATS DE COTÓ, 1799-1820

El Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó va néixer el 1799 a conseqüència de la necessitat d'organitzar-se que tenien els fabricants de filats i teixits de Barcelona davant la difícil conjuntura econòmica provocada per la guerra amb Anglaterra. Per a aquests fabricants, sorgits en els anys noranta arran del procés d'especialització que va afectar la manufactura d'indianes de la ciutat, els problemes no tenien a veure tant amb la interrupció del comerç colonial com amb el contraban que es feia al caliu del conflicte bèl·lic. Els seus interessos no eren, per tant, coincidents amb els dels fabricants d'indianes i lògicament no es sentien representats per la Companyia de Filats.

És per això que 46 fabricants de filats i teixits van decidir, el 10 de maig de 1799, crear una organització pròpia mitjançant un procediment semblant al que la Companyia havia seguit 27 anys abans, és a dir, constituint davant notari una associació privada de fabricants.⁵³ Una associació que, a diferència de la Companyia, no va disposar mai del reconeixement oficial de la Junta de Comerç ni de les autoritats monàrquiques, que des del primer moment es mostraren contràries a les seves demandes.⁵⁴ Això, i el fet que es tractava en la seva majoria de petits fabricants amb escassos recursos i nul·la projecció social,⁵⁵ condicionà molt la seva actuació, que es va limitar a la lluita contra el contraban, a l'intent fracassat de regular el sector mitjançant ordenances i a donar suport a la Companyia en les seves campanyes a favor del prohibicionisme.

Afectada pels mateixos problemes que la Companyia de Filats després de la guerra,⁵⁶ va iniciar un procés de col·laboració que acabà portant a la fusió el 1820, quan el pronunciament de Riego creà les condicions idònies per liquidar les velles institucions de l'Antic Règim, entre elles la Companyia i el Cos, i va donar pas a les noves de caràcter liberal.

53. Com deia l'escriptura notarial de constitució, «para tratar asuntos relativos al arreglo de sus fábricas [que necesitaven] la unión de todos [per permetre] el recurso a la autoridad» (AHPB, Lluís Marsal, *Manual de 1799*, f. 90 i s.).

54. Només van tolerar la seva presència per la perseverança dels seus dirigents i el suport inicial dels fabricants, que dels 46 socis inicials havien passat a 120 el 1803. Un suport que va decaure després davant el rebuig institucional a totes les seves iniciatives.

55. Només dins del grup dirigent trobem alguns fabricants de certa importància, com mostra el nombre de màquines que tenien. Entre ells destaca el cas de Joan Vilaregut, oncle del que després serà uns dels grans fabricants que intervingueren en la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., que el 1807 tenia tres fàbriques, dues a Barcelona de filats i teixits i una filatura mecànica moguda per aigua, amb màquines angleses, a Martorell (AHPB, Lluís Marsal, *Manual de 1807*, f. 311-318).

56. La pèrdua de representativitat i la manca de fons van portar la direcció a plantejar-se la seva dissolució el 1819, si bé fou rebutjada pels 28 assistents a la darrera junta.

Taula 7. Directors i consiliaris del Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó, 1799-1820

Fabricants	Directors	Consiliaris
Melcior Auger	1799	
Bartomeu Bonamich		1803
Joan Calsina	1803	
Joan Casina i Vila		1803
Emeteri Camps		1799
Francesc Cortès	1819	
Josep Gelabert		1799
Antoni Gironella		1803
Pere Guarro		1803
Miquel Manresa		1799
Bonaventura Maranges	1799	
Joan Pons	1819	
Josep Rovira i Casellas	1803	1799
Serapi Sangerman	1819	
Joan Serra	1799	
Antoni Viguer	1803	

LA COMISSIÓ DE FÀBRQUES DE FILATS, TEIXITS I ESTAMPATS DE BARCELONA, 1820-1840

La Comissió va ser una organització clau en el procés de formació de la burgesia industrial barcelonina. Impulsada i dirigida, sobretot des del seu relleu al final dels anys vint, per una nova generació de fabricants –els industrials del vapor– sorgits durant el Trienni Liberal, va contribuir de manera decisiva a formar la identitat col·lectiva dels empresaris cotoners, i a fer-ho en uns temps en els quals la paraula “revolució” a Catalunya no sols tenia connotacions econòmiques, sinó també polítiques i socials.

Efectivament, la història de la Comissió va estar condicionada en bona mesura pels esdeveniments polítics. Primer per la breu experiència liberal del Trienni, que va facilitar la seva creació i les seves primeres actuacions en defensa dels interessos industrials del Principat. Després per la tornada de l'absolutisme, que suposà la suspensió de les seves activitats el 1824 i l'exili d'alguns dels seus dirigents, així com un difícil procés de reconstitució que, de fet, es va allargar fins al 1828. Finalment, per la revolució liberal i la primera guerra carlina, que determinà bona part de la seva agenda durant els crucials anys trenta.

Aquesta agenda la componien una sèrie de temes que tenien com a eix central la defensa aferrissada del prohibicionisme, que els dirigents de la Comissió van elevar a la categoria de sistema econòmic.⁵⁷ Els seus cavalls de batalla en l'àmbit econòmic van ser principalment la política aranzelària, els tractats comercials i

57. Sobre la contribució de la Comissió de Fàbriques a l'elaboració d'una política prohibicionista, vegeu: Àlex SÁNCHEZ, *La formació de una política econòmica prohibicionista en Catalunya, 1760-1840*, Lleida, Espai i Temps, 1988, pàg. 32-59.

la lluita contra el contraban. No obstant, dos fronts més van atraure també la seva atenció durant la dècada de 1830: la qüestió laboral i la revolució liberal.⁵⁸ Aquests dos temes van ser determinants en l'evolució política de la Comissió cap a posicions moderades, malgrat que alguns dels seus membres més destacats eren progressistes declarats.⁵⁹ Per a bona part dels empresaris cotoners, l'aposta inequívoca pel règim constitucional era perfectament compatible amb la més absoluta intransigència davant les reivindicacions dels treballadors.

Per assolir els seus objectius, la Comissió va utilitzar tots els mitjans al seu abast. Atès que, a diferència de les seves predecessores, no tenia consistència jurídica, ja que no es tractava d'una societat creada davant notari, sinó d'una associació privada, que va ser tolerada però no reconeguda legalment fins al 1843, va haver de buscar sempre el suport de la Junta de Comerç i d'un conjunt d'intel·lectuals i polítics, alguns d'ells sorgits de les seves pròpies files, que, a Barcelona i a Madrid, actuessin com els seus representants. Noms com els de Guillem Oliver, Eudald Jaumeandreu, Magí Coromines, Bonaventura Carles Aribau, Gaspar de Remisa, Josep Bonaplata, Antonio Barata, Manuel M. Gutiérrez, Pere Moret, Joan Vilaregut o Pascual Madoz, entre d'altres, estan darrere dels informes, els memorials al rei, les iniciatives parlamentàries o els instruments que, com l'*Asociación Catalana* o el diari *El Corresponsal*, intentaven crear un grup de pressió a la capital capaç d'influir en les decisions governamentals.

En definitiva, amb la Comissió de Fàbriques, una associació que integrava per primera vegada tots els rams de la indústria cotonera i que va estar dirigida principalment pels fabricants d'estampats –el 100% dels seus presidents i el 36% dels seus vocals n'eren socis (*taula 8*)–,⁶⁰ culminava aquesta primera etapa del procés d'organització dels empresaris cotoners.⁶¹ Una etapa en la qual les associacions empresarials, malgrat els problemes que totes elles, en més o menys mesura, van patir –indeterminació legal, dependència de la Junta de Comerç i reduïda representativitat–, no sols contribuïren a formar el nucli inicial del nou empresariat industrial català, sinó que foren capaces de generar les condicions organitzatives, humanes i jurídiques que van fer possible l'aparició de les grans patronals catalanes de la segona meitat del segle XIX.

58. Un desenvolupament d'aquests temes a: SÁNCHEZ, *Protecció, ordre i llibertat...*, pàg. 58-80.

59. El cas més emblemàtic, sens dubte, és el de Joan Vilaregut. Sobre la seva figura, vegeu el llibre ja citat de SOLÀ MONTSERRAT, *Joan Vilaregut i Albafull...*

60. Al costat dels grans fabricants d'estampats, un destacat grup de fabricants de filats i teixits van formar part també de la direcció de la Comissió. Als anys vint, sobretot Sebastià Fernández, Josep Illa, Antoni Mas i Burgada, Pere Tarrés i Coll, i Josep Serra i Marrugat, i en la dècada dels trenta Jeroni Juncadella, Bernardí Martorell, Pau Muntadas, Ignasi Prat, Jaume Ricart, Nicolau Tous, Joan Urell, Joan Vígò i Joan Vilaregut.

61. El nostre estudi acaba l'any 1840, però no és el final de la Comissió, que continuà fins a la constitució de la Junta de Fàbriques el 1847. Sobre aquesta organització i l'Institut Industrial de Catalunya, vegeu el llibre ja citat de SOLÀ MONTSERRAT, *L'Institut Industrial de Catalunya...*

Taula 8. Presidents i vocals directors de ram de la Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Cotó, 1820-184

Fabricants	Ram	Presidents	Vocals Directors
Àlex Baulenas	Teixits		1821
Esteve Bonafont	Filats		1839
Josep Bonaplata	Filats		1834
Salvador Bonaplata	Estampats	1836 i 1837	1831 i 1837
Jaume Bosch	Estampats		1829
Jaume Busqueta	Filats		1837
Esteve Buxó	Estampats		1838
Emeteri Camps	Teixits		1826
Emeteri Camps (menor)	Filats		1838
Bernat Capdevila	Teixits		1837
Josep Casajoana	Teixits		1831
Josep Salvador Castañer	Estampats		1833
Domenec Coll	Estampats	1833 i 1834	1834
Francesc Cortès	Filats		1826
Ignasi Cortès	Teixits		1834
Joan Cortès	Filats		1832
Francesc Cots	Filats		1826
Valentí Esparó	Estampats	1838 i 1839	1839
Francesc Esteve	Estampats		1836
Pere Fàbregas	Estampats	1832	1832
Josep Illa	Filats		1835
Erasme de Janer i Gònima	Estampats	1821	1821
Jeroni Juncadella	Teixits		1835
Bernardí Martorell	Teixits		1830
Antoni Mas i Burgada	Teixits		1832
Pau Muntadas	Filats		1833
Ignasi Parera	Filats		1830
Llucilà Prat	Teixits		1838
Jaume Ricart	Filats		1831
Jaume Rull	Estampats		1830
Joan Rull	Estampats		1821
Serapi Sangerman	Estampats		1826
Domènec Serra	Estampats	1834 i 1835	1835
Josep Serra i Marrugat	Teixits		1829
Pere Tarrés i Coll	Teixits		1826
Nicolau Tous	Filats		1829 i 1836
Joan Vigò	Teixits		1836
Pau Vilaregut	Teixits		1833
Pasqual Vilaró	Teixits		1839